

zapaziti u srpskom slučaju, a u to smo imali prilike da se uverimo u proteklim decenijama, prateći pojedine domaće medije ili izveštavanja stranih medija o ovdašnjim krizama i ratovima.

Sledeća tehnika u stvaranju rusofobije jeste proizvoljna selekcija činjenica, polazišta u tumačenju ili analizi uzroka događaja. Ovde je, takođe, značajna brzina u formulisanju i plasiranju informacija. Saopštenje ili vest koji prvi stignu imaju sve šanse da budu višestruko navođeni, pre nego što se pojavi bilo kakva alternativna vest ili diskurs i možda ublaži stavove prve verzije. Ovde je značajno pomeranje hronologije ili izostavljanje događaja, koji remete uspostavljenju (rusofobnu) sliku. Metan navodi da je u razumevanju rusofobije primetno izostavljanje događaja vezanih za Kosovo i Metohiju (1998–1999, 2008), jer ono svojom logikom remeti uspostavljanje već složenih elemenata rusofobije. Ovu Metanovu konstataciju upravo su pokazali najnoviji događaji i reagovanje zvaničnika NATO da se kriza i rat na Kosovu 1999. godine ne mogu porediti sa novim ratom i krizom u Ukrajini 2022. godine.

Savremena rusofobija je složena i sofisticirana mešavina takozvane meke i tvrde moći, kao i geopolitičke ambicije prema svetskoj nadmoći u ekonomiji, politici i vojnim pitanjima i „kvazireligioznog verovanja u svete vrednosti liberalne ekonomije i pluralističke demokratije“. Kako bi se to reklo modernim jezikom, ona je izrasla u „metanarativ“. Taj metanarativ se ne odnosi samo na sadašnjost već ima tendencija da se pomera u prošlost kroz traženje analogija, preispitivanja istorije i novih čitanja prošlosti, koje neki zovu i „revizionizam“. Ovo je nužno da bi sadašnje karakteristike rusofobije mogle da pronađu svoja objašnjenja i opravdanja u prošlosti.

U jednom od završnih pasusa svoje studije Gi Metan daje upozoravajući zaključak koji sada, u 2022. godini, ima dodatnu težinu i nije optimističan, nimalo: „Zapad je pokrenuo rat koji traje hiljadu godina i koji neće prestati dok god se ovaj ne odrekne svoje volje za hegemonijom. Mit o krvoločnom ruskom medvedu i dalje traje, iako je ukrajinska kriza imala srećan epilog (autor misli na 2014). Međutim, ni Sjedinjene Države ni Evropska unija nisu spremne da popuste“.

Ipak, čini nam se da glavno pitanje koje postavlja Gi Metan, a koje ne stoji samo u kontekstu rusofobije već i drugih procesa i pojava kojih smo bili ili jesmo svedoci, glasi: „Da li je

naše viđenje sveta onoliko objektivno koliko verujemo da jeste? Da li su naša dela zaista plod naših visokih moralnih zahteva ili su diktirana materijalnim interesima zbog kojih zazorimo pred nekim?“ Konačno, i ključno pitanje ove knjige: „Zašto se više ne usuđujemo da postavljamo pitanja?... Od čega, od koga se plašimo pa izbegavamo pitanja koja nas ljute i pretpostavke što nas uznemiravaju?“.

Bojan B. Dimitrijević

Martin Sabrow und Peter Ulrich Weiß (Hrsg.), DAS 20. JAHRHUNDERT VERMESSEN. SIGNATUREN EINES VERGANGENEN ZEITALTERS, Göttingen, Wallstein Verlag, 2017, 333.

Epochalna promena koja je nastupila okončanjem Hladnog rata, slomom komunizma i svetskim trijumfom neoliberalnog kapitalizma nije samo označila završetak „kratkog 20. veka“ (Erik Hobsbawm) već je uslovlila da on, u globalnim okvirima, postane težište istoriografskog istraživanja. Svojevršno svedočanstvo o ovom izvanrednom porastu interesovanja za istoriju 20. veka kao i o pokušajima njegove istorizacije predstavlja i zbornik nemačkih istoričara karakterističnog naslova *Premeriti 20. stoleće. Signature prošlog razdoblja*, koji su priredili doajen nemačke historiografije Martin Sabro (1954) i Peter Ulrich Vajs (1970), obojica profesori na Humboltovom univerzitetu u Berlinu i saradnici Centra za istraživanje savremene istorije u Potsdamu.

U uvodu pod nazivom „Premeravanje 20. stoleća“ (str. 7–19), priređivači su ukratko naznačili cilj i svrhu zbornika. Imajući u vidu svojevrsni bum savremene istorije kao istraživačke teme koji je nastupio nakon 1989. godine, oni su ovaj fenomen objasnili sa jedne strane osećajem fascinacije koji pobuđuju masovna stradanja, teror i „civilizacijski lomovi“ praćeni ranije nezabeleženim tehničko-tehnološkim progresom tokom 20. veka. Pri tome, čini se naročito važnim njihov sud da atraktivnost ovog razdoblja proističe, pre svega, iz nestanka „sekularnih društveno-političkih utopija po okončanju Hladnog rata koje su ranije usmeravale mišljenje ka budućnosti čovečanstva“ (7). U situaciji „većite, samoreprodukujuće sadašnjosti Zapada“, više nema mesta za očekivanje korenitih revolucionarnih promena već jedino za kontinuirane i postepene reforme. Odatle

proističe, prema mišljenju priređivača, i sve veće interesovanje za prošlost. Razmatrajući „epohalne cezure“ u istoriji kakvu je predstavljao slom komunizma u Istočnoj Evropi (1989–1991), oni su istakli da one vrlo retko označavaju radikalne preokrete na svim područjima budući da se odvijaju različitom dinamikom u sferi političke, privredne, društvene ili kulturne istorije. Imajući u vidu ovu činjenicu, Sabro i Vajs su okupili ukupno 14 univerzitetskih istoričara, pripadnika različitih generacija, koji su u svojim oglelima nastojali da pruže presek stanja istražnosti pojedinih fenomena koji su obeležili prvenstveno (ali ne i isključivo) nemačku istoriju 20. veka. Usredsređujući se na njegove „sekularne signature“ autori su se, u zavisnosti od „signature“ koju su obrađivali, služili i konceptom „kratkog 20. veka“ (1914–1989/1991) ali i „dugog 20. veka“ (80-te godine 19. veka – teroristički napadi 11. septembra 2001).

U svome prilogu Gabrijele Mecler (Gabriele Metzler) razmatra 20. stoleće kao stoleće „nasilja i njegovog obuzdavanja“ (21–39), Peter Ulrich Vajs (Peter Ulrich Weiß) analizira „granične režime“ kao jednu od istaknutih odlika epohe (40–67), dok Jerg Baberovski (Jörg Baberowski) pristupa Sovjetskom Savezu sa stanovišta „straha i fascinacije“ koji je obeležio odnos Evrope prema boljševičkom projektu preuređenja društva (68–95). Osim što je, sledeći staru tezu Ernsta Noltea, komunizam povezo sa fašizmom tvrdeći da „ni fašizma ni nacizma ne bi bilo bez užasa građanskog rata u Rusiji, boljševičkih nasilnih ispada i krize liberalnog poretka u Evropi“, pažnju svakako zaslužuje autorov sud o mestu koje SSSR ima u savremenom sećanju. Baberovski, naime, ističe da je „sovjetsko nasleđe svuda prisutno“ ali ne kao utopija koja obećava nastupanje svetle budućnosti već kao „oličenje autoritarnosti“, zaključujući da je „20. stoleće bilo, u stvari, sovjetsko stoleće“ (94). Jochen Oltmer (Jochen Oltmer) svoju pažnju usmerio je na fenomen „nasilnih migracija“ tokom Prvog i Drugog svetskog rata a zatim i tokom Hladnog rata i procesa dekolonizacije (96–114), dok je Ute Frevert (Ute Frevert), jedna od vodećih nemačkih stručnjakinja za istoriju žena, roda i osećanja, analizirala fenomene „racionalnosti i emocionalnosti“ (115–140) u kontekstu društvenog projekta „racionalizacije osećanja“ koja se odvijala tokom 20. veka. Od značaja je njeno zapažanje da se ovaj proces odvijao u sklopu racionalnosti kapitalističkog sistema koji je i

radnike i činovnike ali i potrošače „emocionalno prerađivao“.

Takođe jedan od uticajnih predstavnika savremene nemačke socijalne historiografije, Luc Rafael (Lutz Raphael), u svome prilogu „’Moderna’ u Francuskoj: politički projekat i nacionalni obrasci“ (141–160) analizirao je koncept „moderne“. Videći u njemu karakterističnu „sliku sveta“ poniklu u vremenu prosvetljenosti, on modernost jasno razlikuje od liberalnog ili marksističkog shvatanja modernizacije koja racionalno napreduje kroz određene stadijume razvoja. Naprotiv, Rafael „projektu moderne“ pristupa sa stanovišta tzv. „višestrukih modernosti“ pitajući se u svome ogledu prvenstveno o osobenostima zapadnoevropske modernosti. Ridiger Graf (Rüdiger Graf) ispituje ideju krize kao „epohalnog pojma“ (161–178), koja je bila široko rasprostranjena u svim evropskim društvima tokom 20. veka. Polazeći od shvatanja Rajhnarta Kozeleka (Reinhardt Koselleck) da je moderna epoha obeležena kontinuiranim krizama, Graf je svoju pažnju usredsredio na funkciju ovog pojma kao i na promene u njegovom sadržaju tokom 20-ih i 70-ih godina 20. stoleća. Dok je u prvom slučaju kriza nakon Prvog svetskog rata široko percipirana u kontekstu pozitivnih očekivanja od nastupajuće budućnosti, tokom 70-ih godina ona je bila povezana sa iščekivanjem neposredne (nuklearne ili ekološke) katastrofe. Stoga on zaključuje da su „tokom 70-ih godina dijagnoze krize izgubile svoju podsticajnu dimenziju jer su sve više bile razumevane kao globalne krize koje iz temelja prevazilaze sposobnost nacionalnih država za rešavanje kriza“ (177).

Prilog Franka Beša (Frank Bösch) posvećen je promenama u medijima i političkim cezurama u 20. veku (179–198). Polazeći od ocene da je 20. vek bio „vek masovnih medija“, Beš sa pravom ističe da je „medijalizacija sigurno jedno od središnjih obeležja 20. veka, u kojoj je sa etabliranjem interneta započela nova faza“ (179). Analizirajući društvene posledice pojave novih masovnih medija, Beš je istakao novi oblik društvene participacije i nivelacije. Ekspanzija medija tokom 60-ih godina promenila je političku kulturu i, kada je reč o nemačkom istorijskom iskustvu, zapadnonemački mediji su na mnoge načine doprineli urušavanju komunističkog poretka Istočne Nemačke. U svome zaključku, Beš ističe da stoleće od 1890-ih do 1990-ih predstavlja „razdoblje klasičnih masovnih medija“ (195) u kojima su dominirali

mediji SAD što je nastavljeno sve do savremenog doba. U to smislu, on zaključuje da je „internet, u i tehničkom i u sadržajnom pogledu, zacimentirao moć SAD“ (196).

Bodo Mrocek (Bodo Mrozek), razmatra 20. vek kao razdoblje koje su još savremenici percipirali kao „stoleće mladih“ (199–218). Pristupajući fenomenu omladine kao „društvenokulturološki uslovljenom, diskurzivno stvorenom, vremenski specifičnom životnom razdoblju“ (200), Mrocek ga je analizirao sa stanovišta sveobuhvatne modernizacije koja je determinisala njegov značaj u odnosu na prethodne istorijske epohe. Ovo posebno iako je, u odnosu na prethodni 19. vek, 20. vek zabeležio demografski pad omladine u ukupnoj demografskoj strukturi (zapadno)evropskih društava. Pri tome, on je tokom 20. stoleća uočio dve, nazivle, protivrečne tendencije – nastojanja masovnih političkih pokreta da mobilišu omladinu i instrumentalizuju je zarad ostvarivanja svojih političkih ciljeva (komunizam, fašizam, nacizam), te stvaranje posebne omladinske sub/alternativne kulture i novih društvenih pokreta koji su se javili nakon Drugog svetskog rata. Na Mrocekov prilog nadovezuje se članak doajena Bilefeldske škole socijalne istorije, Hajnca-Gerharda Haupta (Heinz-Gerhard Haupt), posvećen „pobedonosnom pohodu potrošačkog društva“ (219–240) koje je u najvećem delu Evrope nastupilo sredinom 20. veka kada su, prvi put u istoriji, bili trajno prevladani nedostatak robe široke potrošnje, namirnica i glad. Analizirajući „potrošački bum“ tokom druge polovine 20. veka i u društvima Zapadne Evrope ali i društvima „realnog socijalizma“, Haupt je ukazao na društvene i političke posledice povećanja potrošnje, izjednačavanje životnih stilova i stvaranje masovnog potrošačkog društva. Naročito važnim čine se dva Hauptova zaključka: dok je dostupnost robe široke potrošnje doprinela političkoj stabilizaciji zapadnoevropskih društava, u komunističkim društvima Istočne Evrope je „nesigurnost ponude robe nezadovoljavajućeg kvaliteta“ bila jedan od činilaca koji su, naposljetku, doprineli gubljenju legitimiteta postojećeg političkog poretka.

„Stoleće sigurnosti? Uspon i krize socijalne države“ (241–265) naziv je priloga Vinfrida Zisa (Winfried Süß). Polazeći od ocene da 20. stoleće nije bilo samo ispunjeno ranije neviđenim razmerama nasilja već i rastućom sigurnošću i uspostavljanjem socijalne države, Zis je

njen razvoj analizirao na primeru Nemačke, „zemlje koja je bila pionir u razvoju države blagostanja“ (243). Imajući u vidu da je osnovni podsticaj za uspostavljanje države blagostanja predstavljala namera da se „stabilizuje industrijsko-kapitalistički sistem proizvodnje“, Zis je lapidarno prikazao razvoj države blagostanja u Zapadnoj i Istočnoj Nemačkoj. Analizu je završio prikazom glavnih činilaca koji su, nakon ponovnog ujedinjenja Nemačke, uslovlili postepenu razgradnju socijalne države koju je, na početku 21. veka, zamenila tzv. minimalna država koja garantuje očuvanje uspostavljenog kapitalističko-tržišnog sistema (Gewährleistungsstaat).

Prilog Sibille Štajnbaher (Sybille Steinbacher) posvećen je Holokaustu kao jednom od obeležja 20. stoleća (266–283). Istakavši da je Holokaust postao „supranacionalni negativni osnivački mit ujedinjene Evrope“, autorka je analizirala načine na koje se tokom druge polovine 20. veka odvijalo sećanje na masovno ubistvo evropskih Jevreja. Pri tome, od značaja je njeno zapažanje da je Holokaust u međuvremenu stekao naročit značaj kao svedočanstvo o „civilizacijskom slomu“ i, istovremeno, kao jedinstven događaj u dosadašnjoj istoriji čovečanstva. Ovo, pak, otvara i (do sada nerešen) problem poređenja ovog događaja sa drugim fenomenima masovnih ubistava koji su nastupili tokom 20. veka. U neposrednoj vezi sa ovom temom jeste i prilog Jana Ekela (Jan Eckel) u kome razmatra mesto ljudskih prava u političkim procesima 20. stoleća. Naime, uporedo sa gigantskim razmerama masovnog nasilja, sve veći značaj u javnosti sticala su i ljudska prava, proces koji je bio naročito osnažen po završetku Drugog svetskog rata. Pri tome, Ekel sa pravom naglašava da je poseban podsticaj snaženju svesti o važnosti ljudskih prava dalo nastojanje da se prevaziđu opasnosti od termounuklearnog sukoba tokom Hladnog rata i da se politika iznova utemelji na načelima morala, zaključujući da je insistiranje na ljudskim pravima predstavljalo jedan „minimalistički program poboljšavanja sveta u malom“ (295).

U zaključnom poglavlju Martin Sabro je, polazeći od suda da je „promenljivost prošlosti jedna od karakterističnih signatura 20. veka“, analizirao načine sećanja u nemačkom društvu tokom 20. veka (305–330). Ocenivši da su tektonski lomovi u nemačkoj istoriji 20. veka odredili i osobene „režime istoričnosti“, Sabro je ukazao na snaženje mitskog i iracionalnog u

nemačkom kolektivnom sećanju tokom prve polovine 20. veka da bi, nakon „nemačke katastrofe“, nastupio jedan oblik kolektivne amnezije obeležen izrazitom samoviktimizacijom koja je tek postepeno prevladana od kraja 60-ih godina. Kada je reč o savremenom nemačkom društvenom sećanju, Sabro optimistički zaključuje da ono doprinosi snaženju „identiteta savremenog društva posredstvom kontinuiranog približavanja lošoj prošlosti ekstremnog stoleća u svrhu njegovog trajnog prevladavanja“ (330).

Nastojeći da naznačimo samo neke od nosećih ideja ove obimom nevelike ali sadržajem vanredno bogate kolektivne monografije, pomenućemo još i to da nju odlikuje izrazito bogatstvo teorijsko-metodoloških pristupa prisutnih u savremenoj nemačkoj historiografiji. Pored odavno etablirane društvene istorije, zastupljeni su i pristupi poput nove kulturne istorije, istorije diskursa, socijalne istorije politike, istorije političkih ideja, istorije emocija itd. Uprkos razlikama u pristupu, svim priložima u zborniku zajednički je visok nivo teorijske refleksivnosti, izrazita problemska usmerenost i analitičnost, kao i sagledavanje pojedinih fenomena unutar veoma širokog istorijskog konteksta, što praktično znači zalazeње duboko u 19. pa čak i u pozni 18. vek. Imajući u vidu pomenute odlike, smatramo da zbornik koji smo pokušali da predstavimo predstavlja podsticajan model i za istraživanja srpskog i jugoslovenskog 20. veka ne samo u tematskom već, još i više, u teorijsko-metodološkom pogledu.

Mihael Antolović

Сергей Александрович Токарев, ПРОБЛЕМЫ ТРИЕСТА И ЮЛИЙСКОЙ КРАЙНЫ В ПОСЛЕВОЕННОМ УРЕГУЛИРОВАНИИ В ЕВРОПЕ. ДНЕВНИКИ ЧЛЕНА ЧЕТЫРЕХСТОРОННЕЙ КОМИССИИ ЭКСПЕРТОВ ПО ПРОВЕДЕНИЮ ИТАЛО-ЮГОСЛАВСКОЙ ГРАНИЦЫ, редактор-составитель Е. С. Токарева, Москва, Индрик, 2020, 544.

Objavlјivanje dnevnichkih zapisa poznatog sovjetskog etnografa Sergeja Aleksandroviča Tokareva *Problemi Trista i Julijske krajine u posleratnom uređivanju Evrope* („Problemi Trsta i Julijske krajine u posleratnom uređivanju Evrope“) privuklo je pažnju kako istraživača tog važnog međunarodnog problema razgraničenja sfera uticaja između

Italije i Jugoslavije, tako i svih onih koje interesuje domaća, ruska etnologija. Kada je o poslednjem reč, treba napomenuti da je ličnost S. A. Tokareva objedinila svestranog naučnika i eruditu, koji je radio u Institutu etnografije N. N. Mikluho-Maklaja Akademije nauka SSSR, kao i profesora (od 1939), koji je dugo vremena bio šef Katedre za etnografiju Istorijskog fakulteta Moskovskog državnog univerziteta M. V. Lomonosov. Uoči Drugog svetskog rata S. A. Tokarev je odbranio doktorsku disertaciju pod naslovom „Društveno uređenje Jakuta u XVII–XVIII veku“, ali je – nezavisno od toga – u Institutu bio rukovodilac Sektora Australije, Okeanije i Amerike. Delimično pojašnjenje za navedenu kontradikciju nalazimo u uvodnom tekstu, posvećenom biografiji sovjetskog naučnika, koji je napisala njegova ćerka – doktor istorijskih nauka E. S. Tokareva, koja je ujedno urednik i priređivač knjige. Sergej Aleksandrovič, koji je rođen u porodici seoskog sveštenika, 1918. završio je sa izvanrednim uspehom (sa „zlatnom medaljom“) Tulsku klasičnu gimnaziju, gde je učio francuski, nemački, latinski i grčki jezik. Tokarev je imao izražen dar za strane jezike i u dnevničkim zapisima nailazimo na njegove napomene o početku učenja italijanskog jezika (u izuzetno kratkom periodu on je savladao osnove jezika i počeo da razume usmeni govor, što je bilo izuzetno važno za njega kao člana Komisije eksperata za određivanje italijansko-jugoslovenske granice). Upravo je znanje jezika (uz široku erudiciju i marljivost) bilo to što mu je omogućavalo da ostvari svoje najrazličitije naučne planove.

Posle nevelikog biografskog teksta o S. A. Tokarevu, reč uzima dugogodišnja istraživačica Balkana M. J. Martinova, koja u kraćoj studiji pod naslovom „Model Trsta i stanovništvo italijansko-slovenskog pograničja“ upoznaје čitatelje sa krajnje šarolikom i složenom slikom etničke raznolikosti te – sa tačke gledišta ruske etnografije – malo poznate teritorije. Interesantno je da se autorka u tekstu poziva na različite podatke iz dnevnika i beležaka S. A. Tokareva. To svakako potvrđuje i ističe naučnu aktuelnost objavljenih materijala. Autorka, takođe, iznosi interesantan zaključak o postojanju posebnih prelaznih formi kultura, pri čemu su stanovnici pograničnih krajeva manje podvrgnuti asimilaciji i unifikaciji tradicija, što im dozvoljava da sačuvaju raznolikost, pluralizam identiteta.

Članak beloruskog istoričara A. P. Salkova je posvećen prirodi jugoslovensko-italijanskog